Kenyeres Zoltán

Tandori Dezső: Töredék Hamletnek

Vannak költők, akiket bő termésű életművükkel is mindig újra fel kell fedezni. És vannak, akiket megelőz a hírük, akiket bemutatni sem szükséges. Ilyen költő Tandori Dezső is. Még csak most jelent meg az első kötete, de már régen helye és rangja van élő líránkban. Folyóiratokban közzétett költeményeire felfigyeltek a versértők, és már megnyert egy rangos nemzetközi pályázatot. Tavaly az *Első ének* című antológia heves polémiát váltott ki a fiatal magyar irodalomra különben nem túlságosan fogékony kritikánkban. Akik elvitatták a kötetet és akik védelmezték, egy kérdésben egyetértettek, abban, hogy Tandori versei a gyűjtemény legjobb darabjai közé tartoznak. Az olvasó ezek után már nem meglepetést keres az első verseskönyvben, hanem igazolást és bizonyságot vár.

Mindjárt előrebocsátandó, hogy Tandori harmincegy éves, így nem csodálkozhatunk azon, hogy e kötetből már teljes fegyverzetben, a poétai mesterség biztos ismeretében lép elénk. Nem szokásos elsőkönyves zsengéket olvasunk itt, hanem kiforrott egyéni hangú verseket. E komolyság pedig komolyságra kötelezi a kritikát is. Rögtön ott kell tehát kezdenünk, hogy milyen erővonalak vonzásában formálódott költészete és milyen üzenetet hoz számunkra.

A kérdés első felében mai líránk egyik legelhanyagoltabb jelenségével találkozunk. Az történt, hogy lassan, észrevétlenül kettévált a magyar költészet. Egyik oldalon tovább él és gyarapodik az a *társadalmi, antropológia* vonulat, amely a 18. századtól kezdve meghatározta líránkat, és gondolatköreibe elsősorban a nemzet és haladás kérdéseit vonta, tehát a korban és a társadalomban élő ember érzéseit és lelkivilágát szólaltatta meg. Élet és halál, szerelem és gyűlölet, fiatalság és öregség ezek összefüggésében izzik itt költészetté. A másik vonulatot elvontabb, filozófiai – mégpedig *ontológiai* – fogantatású költészet alkotja. Ez nem az élet, hanem a lét értelmét keresi, és arra törekszik, hogy kitágítsa a líra határait az egzakt gondolkodás tartományai felé. Valamikor ez a két vonulat szervesen összefonódott költészetünkben (Adynál még szorosan összetartozott), aztán lassan, fokozatosan elváltak egymástól. Az elválás alighanem Füst Milán lírájával kezdődött, aztán Weöres Sándor, majd az „újholdasok" felléptével vett egyre gyorsabb iramot. Ma már kevés kísérletet látunk a két part közötti átjárásra: talán Illyés öregség-versei ilyenek. Keats és Mallarmé hazájában ennek a – szerencsésebb szót

egyelőre nem találva rá – *ontológiai* vonulatnak az elkülönülése a hagyomány természetes rendjéhez tartozik, nálunk azonban még különlegesség.

Tandori Dezső költészetét e második vonulat nevelte fel: ide tartozik, és ezt fejleszti tovább. Kötetében – a verseket időrendi sorrendben olvasva – nyomon kísérhető az az út, ahogy az 1950-es évek végétől máig, alig egy évtized alatt eljutott egy olyan költészethez, amely már szinte kizárólag csak fogalmi eszközöket vesz igénybe. A célja azonban kezdetben is láthatólag valaminő fogalmi tartalom kifejezése volt, e célt azonban akkor még impressziók és hangulatok megérzékítésével próbálta elérni. Aztán egyre szikárabbá vált a költészete, kirostálta a díszítőelemeket, a képekből csak körvonalakat, villanásnyi metszeteket tartott meg vagy teljesen elhagyta őket, a zenei elemeket pedig a minimálisra csökkentette. Verseit egy mérnök fegyelmével szerkeszti meg. Erénye a pontosság és a rend. Olvasóját nem ragadja magával költői szárnyalásra, hanem csendes felismerésre vezeti. Verseit nem szavalni kell, hanem végiggondolni. Nem dinamizmusával hat, hanem az elrendezés egzaktságával – és a rend derűjével is.

Feltűnő nyelvének az a sajátossága, hogy a névszói állítmányokban milyen gyakran használ mellékneveket és határozószókat. Ebben az fejeződik ki, hogy a dolgokat a tulajdonságuk és a mértékük mozgatja. Legalább is onnan tekintve, ahonnan ő szemléli. Költészete ugyanis elsősorban a viszonylatokat keresi, hiszen a tulajdonságnak és a mértéknek mindig csak valamihez viszonyítva van értéke. De vajon definiálni lehet-e a viszonylatokat, ha a lét minden jelensége szüntelenül mozog és szüntelenül átalakul egymásba? Hol van az a szilárd pont, ahonnan szemügyre lehet venni a kapcsolatokat? „Magadon elidőzz” – írja Tandori. De hiszen az ember önmaga is szakadatlanul változik – ezért az önmegfigyelés folyamatában ki kell lépnie önmagából, ahogy írja: „(…) el kell mozdulnia a nézése mögül”. Ezt jelzi néha azzal is, ahogy önmagát második személyben szólítja meg. Ebben az elrendezésben az ember elérheti, hogy szembenézzen létének reális lehetőségeivel.

A lét lehetőségeit a viszonylatok tartalmazzák, ezek feltárását azonban megnehezíti a szüntelen változás. A változásokat pedig az idő hozza létre – a megismerésnek tehát az idővel kell megküzdenie. Tandori azt az időélményt fejezi ki verseivel, amikor az ember úgy érzi, hogy alulmarad a vele való küzdelemben, amikor úgy érzi, hogy az idő birtokba veszi, sodorja, ahelyett, hogy uralkodnék rajta. Tandori nem él, hanem „múlik”, „ritkul”, „tűnik”; az „(…) élet a létezés szélcsendje”, mondja. Az

embernek és az időnek ezt az aggasztó kapcsolatát figyeli: pontosan, szinte hidegen.

Ez az ezoterikusnak látszó költészet tehát mégis egyfajta „agitáció": az értelem kimunkálására biztat. Arról győz meg, hogy ha kíméletlen szigorúsággal áttörve a jelenségek világán, eljutunk a dolgok elvont lényegéhez, akkor más fényben fog megmutatkozni előttünk a világ: hasznosíthatóbb és tartalmasabb lesz. A viszonylatok költője azonban azt is tudja, hogy a „mély s a felszín egymás kapuja", hogy a lényeg és jelenség nem metafizikus fogalmak. Megfigyeléseinek éppen ez ad hitelt: észreveszi egyik versében, hogy a fénysugár, amely csak átjárná a patak-ágyat – megtörik a vízben és vele iramlik tovább; feltárni és szemlélni tehát annyit jelent, mint együtthaladni. Ugyancsak a kettősségeknek erről az egybejátszásáról szól a *Vissza az égbe* című hosszú költeménye is, amely műfaját tekintve verses abszurd drámai monológ. „Örökké lefelé – örökké fel az égre" – írja benne.

Mondanivalójához megteremtette már eszközeit. Pár évtizede a furcsa, bizarr képek erejében hittek a költők, Tandori most az ellenkező véglettel kísérletezik, a képek nélküli költészettel. Nyelve fogalmi, eszköze a paradoxon, legotthonosabb műfaja pedig az aforizma. Legjobban rövid, egy-kétszakaszos költeményeket szeret írni, sőt olykor egyetlen sorba tömöríti mondanivalóját. Eszközei közé sorolja a csendet is: mint vallja, a csend mindig valaminek a csendje. Mint a negatív öntvényforma: a hiány kifejezi az anyagot.

1968

Megjelent: Kenyeres Zoltán: Írók, költők, fogalmak – Esszék, tanulmányok Hungarovox Kiadó, 2024.